

# Mezey László Miklós

## Az emlékállító

### Sárándi József költészetéről

#### I.

A verseket elemző, kommentáló szerző kissé zavarban van. Ha ugyanis létezik kortárs líránkban olyan életmű, olyan versszerzői munkásság, amely nehezen túri a magyarázó analízist, az aprólékos értelmezést, az Sárándi Józsefé. Ha van önmagáért beszélő, önmagában helytálló költészet, az éppen az övé. Hogy a szerző mégis belefog az írásba, annak csak egy oka lehet: fölhívni a figyelmet a költő új, *Birtokviszony* címet viselő, válogatott verseket tartalmazó kötetére. És ha még mélyebbre tekintünk, a szólásra, méltatásra készítő motívumok között ott van a tisztelet és a tisztelgés szándéka is egy nagyon-nagyon mélyről indult és nagyon magasra jutó költő előtt.

A második világháború utolsó napjaiban született Sárándi József távolról, a nagykunsági cselédanyag világából indult a Parnasszus felé. Ez a „szegénylegény” már igen fiatalon a fejébe vette, hogy ő, a törvénytelen gyerek, a nincstelen, a kismizmizett fog adni valami értékeset, valami nagyon eredetit a népének, az őt útra bocsátó közösségnek, s tágabban, nemzetének. Mit adott? Művészileg megformált, verssé fogalmazott, emberileg abszolút hiteles igazságokat, megingathatatlan ítéleteket és fölkaivaró kérdéseket.

Költőnk a '60-as, '70-es évek fordulóján, huszoneves egyetemistaként fölismerte a korabeli magyar élet nagy és alapvető dilemmáit, sorskényszereit és lehetőségeit, rejtett és nyíltabb erővonalait, a Kádár-korszak anomáliáit és emberi kisszerűségét. És bár hozzá hasonlóan e dilemmákat, törvényszerűségeket, erővonalakat és anomáliákat számosan fölismerték, Sárándiban volt elegendő mersz és költői intuíció, hogy meg is fogalmazza, kimondja, világgá kiáltsa ezeket! Előbb az *Egyetemi Lapok*, utóbb az irodalmi folyóiratok – nem utolsó helyen az *Új Forrás* – hasábjain fogalmazta meg a maga zaklatott és fölzaklató érzéseit és gondolatait. Ama érzéseit és gondolatait, amelyek részint alapvető emberi fölismeréseket, erkölcsi és mentális igazságokat, részint helyhez és korhoz kötött kérdéseket és ítéleteket fogalmaztak meg a versre fogékony olvasók számára.

Sárándi József erkölcsnek, szellemi tisztaságnak, a megalkuvás tagadásának, a megszállott igazságkeresésnek és igazmondásnak, a már-már önsorsrontó őszinteségnek, a kíméletlenségig menő meggyőzésnek elkötelezett költészet a küldetéses, csaknem váteszi szerepű fiatal költő arcképét mutatja. Az olyanféle, semmire, senkire tekintettel nem levő igazságkimondóéra emlékeztet, amilyen Ady volt, vagy még inkább a népi írók táborából Sinka István, netán Sértó Kálmán. Ebből a küldetéses, hetyke költői kiállásból, ebből a rendíthetetlen erkölcsiségből, ebből a kristálykeménységű meggyőződésből és igazmondásból egyenesen következett versvilágának kikezdetetlen keménysége. Költészetének alapvető vonása (Fábray Zoltánnal szólva), „leglényege” a kegyetlen szókimondás lett.

Innét érthető meg költőnk stílusa, hangjának ércessége, sokszor csikorgó érdessége. Nem föltétlenül kellemes vagy szép ez a hang, de sosem hamis és mindig messzire hangzó. Tiszta és öblös, amelyre oda kell figyelni – még a XXI. század hangzavarában is.

## II.

Sárándi József költői pályafutása – mint említettem – a '60-as évek végén kezdődött, éspedig Váci Mihály ígézetében és atyai támogatásával, plebejus hangú verselőként. Már legkorábbi korszakában is jellemző volt rá a fölfokozott, túlfajlett igazságérzet, a kikezdhetetlen erkölcsiség, a tántoríthatatlan, olykor nyers szókimondás, az állandó kétely, a hivatалosság és a kánonok elleni folytonos lázadozás. Ugyancsak hamar véglegesültek jellegzetes témái: a közélet visszasságainak bírálata, a szerelem és az erotika mámoros ünneplése, valamint a napi emberi létezés elsődlegesen erkölcsi szempontú mérlegelése. A gondolati, tematikai sajátosságokhoz hasonlóan ugyancsak nagyon korán, de immár kész költőre jellemzően kialakultak formavilágának jellegadó vonásai is: az asszociációk mélységei és láncolatai, a gondolattársításból (is) adódó szaggatott, kihagyásos, áthallásos, utalásos versbeszéd, a gúny és az irónia, a kétkedő és kérdező beszéd, a hetyke és dacos modor, az ellenpontozás és a fordulatosság kultiválása, az erős versritmus, a döböntő-sulykoló hangsúlyok alkalmazása, a nyelvi sűrítettség, olykor az enigmatikus tömörség, a formai magabiztosság, a verstani és stílári tudatosság. És mindeme sajátosságokat beboltozta az emóciók túlsúlya, a kifejezés biztossága, sőt vehemenciája. Nagyon röviden úgy fogalmazhatnám meg: Sárándi József pályakezdése óta plebejus érzelmű valóságköltészetet művel. A rendszerváltozás, különösen pedig a '90-es évek közepe óta némi elmozdulás figyelhető meg költészetében. Az alapvető jellemvonások változatlansága mellett fölerősödött a hajlama az abszurd kifejezőeszközök használata iránt; egyre nagyobb szerepe van munkásságában a grotesknek mint sajátos életérzésnek és látásmódnak; az irónia mellett hangsúlyossá lett az önironia is, és növekvő szerephez jutott a fanyar, szarkasztikus humor, az odamondó csattanó, a nem egyszer triviális fordulat vagy meghökkentő verszárás.

Mindeme konstans és újabb keletű vonások a pálya csaknem négy évtizede során a magyar költő küldetéstudatának kifejezőivé nemesültek. Ez a küldetéstudat természetesen nemcsak a kegyetlen igazmondásban, a semmivel sem törődő állásfoglalásokban ölt alakot, hanem abban is, hogy a lírai szubjektum, a költői ego a verseiben óriásira nő. Ez a gigantikus költői én csaknem teljesen kitölti egy-egy verse és egész költészete glóbuszát. És bár a versek sok mindentről vallanak, akár többszólamúak is lehetnek, a középpontból, a fókuszpontból, a világ tengelyéből mindig a költő magasodik az olvasó fölé. Ez a látványosan „egyszemélyes költészet”, ez a túlfajlett öntudat, ez a maga igazában sosem kételkedő gondolkodói és versvilág is bizonyosan oka annak, hogy Sárándi József kívül maradt minden irodalmi szekértáboron, nem nagyon illik egyetlen irányzatba sem, sőt az úgynevezett irodalmi élet periferiájára szorult. A maga útját járja, kívülállóként és abszolút függetlenként, csak maga elé nézve halad – olykor fejjel a falnak.

Egyszer azt írtam róla: „A folyamatos hiányérzet és a permanens sértettség legállhatatosabb szószólója kortárs költészetünkben” (*A teljesítmény gyönyörétől az írás iszonyáig*. Pannon Tükör, 2003. III. negyedév). Most is úgy tartom, ha Sárándi versvilágát egyetlen mondatban kellene definiálni, ez lenne a találó jellemzés.

Maga is éppen így fogja föl szerepét, hiszen költőnk szemében a versírás bátor tett, férfias kiállás, emberi-erkölcsi gesztus. Ilyenformán a *Birtokviszonyba* beválogatott régebbi és újabb verseinek világához talán akkor kerülünk legközelebb, ha a morálesztétika és a lélektan felől közelítünk hozzá.

### III.

A *Birtokviszony* (Karcag, 2006, Barbaricum Könyvműhely) természetesen magában hordozza a Sárándi-líra imént említett sajátosságait, alapvonásait, sőt kiemeli, hangsúlyozza szellemi „anarchizmusának” indulatos megnyilvánulásait – helyesebben, nonkonformizmusát –, ugyanakkor jól mutatja a már szintén emlegetett, a ’90-es évek derekától bekövetkezett szemléleti és kisebb részben stílárius módosulásokat: az ironia és önironia, a groteszk és abszurd látás- és ábrázolásmód megerősödését, a csattanós (netán trágár) fordulatok alkalmazását, az éntudat még monumentálisabbra növesztését. (Zárójelben megjegyzendő, hogy e túlzásig fokozott éntudat, úgy lehet, sokak számára nem rokonszenves, de mivel versekről van szó, ezt ízlésbeli vélekedésnek nyilváníthatjuk, amelyről tehát nem érdemes vitázni.) Mindeme újabb vonások, frissebb keletű hangsúlyok természetes módon megmutatkoznak a versek formavilágában is. Szinte kizárólagossá vált a szabad versforma; kötetlenül, zabolázhatatlanul árad az amúgy is erősen – de belsőleg érvényesülő – beszédritmus, a szaggatottság, a gondolatársításos kihagyás mellett a szinte kiáltványszerűen tömör megfogalmazás, a hetyke odavetettség jellemzi a ’90-es évek közepe óta keletkezett Sárándi-verseket. Egyszóval a nyers költői és nyelvi erő még föltűnőbb lett az utóbbi évtizedben.

A válogatott versek, az 1969 és 2006 között keletkezett darabok e gyűjteménye is azt a vélekedést erősíti meg, miszerint költőnk csaknem minden verse vallomás, de nem hagyományos értelemben vett önföltárulkozás, hanem egyéni, „sárándis” értelmű, azaz kinyilatkoztatás. A költő ugyanis azt mondja: én így látom, én ezt tapasztalom, erről ezt gondolom, ezt hiszem, tehát ez így is van! Abszolút kételytelenül, a kétség legkisebb rezdüllete nélkül kérdez és felel, állít és tagad, kijelent és vádol, pellengérré állít és fölmutat. A *Birtokviszony* ebben a tekintetben nem egyéb, mint a hatalmas költői ego mozaikos képe, kinyilatkoztatás-sorozata.

Csaknem negyven év költői terméséből szemelgetett a kötet összeállításakor Sárándi, de jól láthatóan nem azzal az ambícióval, hogy teljes áttekintést adjon eddigi életművéről, hanem azzal a szándékkal, hogy az ezredforduló időszakára jellemző versvilágának korábbi „előjeleit” és mai termését vonultassa föl. Magyarán: inkább ama versek kised gyűjteménye ez a könyvecske, amelyek Sárándi mai költői karakterét rajzolják ki.

Ilyen értelemben érdemes végigtekinteni a kötet korai (a ’70-es években keletkezett) darabjain és az újabb termésből válogatott verseken. Hangot kap a nem is annyira remény-nyel, mint inkább elszánással teli ifjú költő hatalmas öntudata (*Fegyvered a toll*), a biztos erkölcsi ítélet kérlelhetetlensége (*A példátlanokhoz*), a publicisztikus témák gúnyoros-ironikus földolgozása (*Újságversek*), a megrendítő önéletrajzi vallomás (*Az éj hideg vackára dőlve*) vagy éppen az istrángszaggató fiatal költő kinyilatkoztatása (*Ki kicsoda?*). Külön kell szólni a címadó darabról, amely a ’70-es években, a Kádár-korszak derekán született. Ez a vers a korszak hamis elégedettségének, kisszerűségének, tunya belenyugvásának, szellemi törpeségének kesernyés paródiája, álazonosulással gúnyoló tagadása. Ez a tagadás, a mindenkor fönnálló renddel és rendszerrel szemben tanúsított folytonos ellenézés, szembenállás, a dacoló kiállás, a rendszerektől független „anarchisztikus” lázadás nyer végső-kig egyszerűsített, nyers megfogalmazást az újabb versekben is (*Üzenet a kegyosztónak*). Sárándi műveinek némelyike már nem is vers, hanem ritmikus vagy éppen csikorgóan ritmustalan szövegbe szedett állásfoglalás, kiáltvány, az aktivista avantgárd korszakából ismerős „plakátvers”, netán odavetett, ha tetszik, pökhendi megjegyzés. A hatvanadik életévén túl levő, ám örökifjú lelkű költő, afféle „szabadlelkű diák” egyszerűen, ha kell, nyers őszinteséggel, ha kell, súlyos szavakkal fogalmazza meg újra és újra a maga krédóját. Így tesz az irodalomról, versről, irodalmi életről szóló *Régi és új kortárs vakoknak* ciklus

darabjaiban is, ahol például világosan és szókimondóan nyilatkozik a posztmodern irodalom zsákutcájáról, mondván: az „olvashatatlan” posztmodern irodalom cserbenhagyta az olvasót, akkor miért csodálkoznak némelyek, ha az olvasók is cserbenhagyják az irodalmat. (Fontos, a *Rendszerdöntőgető* című kötetében, esszéformában is megfogalmazott gondolata ez költőnknek, amelyre még a maga helyén, írásom végén visszatérek.) Bár a *Hiányuniverzum* a szerelmes és erotikus versek ciklusa, ez a cím akár az újabb Sárándi-korszak versvilágának hívószava is lehetne. A *Pepita kutyafülűek* gúnyversei, paszkvillusai, a *Fragmentumok* rövidke darabjai az ember, a költő, illetve a világ rosszabbik énjével való szembesülésére teremtenek alkalmat az olvasó számára.

A *Birtokviszony*, a régebbi és az újabb versek e kisdéd válogatása azon fölül, hogy hitelesen mutatja a Sárándi-költészet eredendő vonásait és frissebb fejleményeit – természetesen önarckép is. Egy életkorban, tapasztalatban, világlátásban, sorsérzetben és megpróbáltatásokban az élete delén túljutott költő autentikus önportréja. Költőnk ugyanolyan kemény és hajthatatlan, mint fiatal korában volt, éppen olyan rendíthetetlen szókimondó, mint volt ifjúként, ugyanolyan kritikus és ítélkező hajlamú, büszke és öntudatos, aki jöttányit sem enged elveiből, sőt talán még meg is keményítette önmagát, hogy fölvegye a harcot a színeket fakító, ráncokat szaporító, izmokat ellazító, lelket kergesítő idővel. Tehát most is olyan „szabadlelkű diák”, mint a ’60-as évek végén volt, de mégis... Mégis, mintha az évtizedek múltával kevesebb lenne a terv, több a tapasztalat és a fájdalom. Sárándi persze most is zabolázhatatlan és hivatástudatára büszke verselő, csak éppen kevésbé messzire tekintő, többször néz magába vagy mered maga elé, netán néz visszafelé az időben. És több a lelkében, a verssoraiiban a keserűség – éppen úgy, mint valamennyiünkében, akik túljutottunk már az emberélet delén. Sárándi persze nem kiábrándult, de teljességgel illúziótlan; nem fájdalmas, de rezignáltságában is magabiztos. Nem adta föl a küzdelmet, sőt nem is halkította le a hangját, de az idő nem múlt el nyomtalanul fölötte sem. Ahogy sokasodtak ősz hajszálai, úgy sokasodtak lelke ráncai. A *Birtokviszony* tehát – erkölcsi és lélektani szempontból – dokumentum, azt a költőt igazolja, aki a Teremtő által kijelölt és a maga választotta úton, kerülők, kitérők nélkül, konok elszántsággal halad. Olykor megroggyan a csapások súlya alatt, de nyomban fölegyenesedik, még inkább fölmagasodik, mert úgy dacol a visszahúzó, lerántó rossz erőkkel, az alantas, ártó szándékokkal, hogy égis erő tehetőségéből a fölmagasodásra, az elrugaskodásra is jut ereje. Meg azután ez a kötet emlékéllátás is: egy rossz korban élt – melyik kor lett volna „jó” Sárándinak? –, sokat szenvedő, még többet dacoló, magát soha meg nem adó embernek, művésznek, a minden körülménnyel szembeszegülő élet- és teremtőerőnek az emlékműve a *Birtokviszony*.

A ma embere – nem utolsósorban a posztmodern elidegenítő hatása miatt – alig érzi, nem is érti az igényes irodalom, a vers, a líra fontosságát. Szinte közönyösen, érzéketlenül, az értékekre tompán megy el a vers szépsége, igaza mellett. Sárándi pedig a maga hihetetlen konokságával most, a XX–XXI. század fordulóján száll szembe az érdektelenséggel, a közönnyel, a fogékonyság és igényesség hiányával, a szellemi tunyasággal és az erkölcsi nihilis. És ha mindezen változtatni nem is tud, legalább emléket állít a versnek és az irodalmi értéknek. Mert éppen Sárándi József költészete olyan jellegű – mint említettem írásom bevezetőjében –, hogy a költő–vers–olvasó bensőséges viszonyrendszere alig tűri a külső belemagyarázó szerepét; mű és befogadó szükségképpen egymásra talál, ha nem most, majd egy jövőbeni korban.